

FRANCISZEK SZULC

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA
KUL •

1000311220

WKŁAD JEAN DANIÉLOU DO BADAŃ NAD JUDEOCHRZEŚCIJAŃSTWEM

Wśród uczonych, którzy w naszym stuleciu zajmowali się pierwotnym chrześcijaństwem szczególnie ważną pozycję zajmuje J. Daniélou (1905-1974)¹. Jego nazwisko wiąże się przede wszystkim z judeochrześcijaństwem. Podejmujemy tutaj próbę charakterystyki i oceny jego dorobku w tej dziedzinie. Wpierw należałoby, choćby tylko w krótkim zarysie, ukazać historię badań naszego autora, a następnie — w dwóch kolejnych punktach — zajmiemy się jego koncepcją judeochrześcijaństwa i teologii judeochrześcijańskiej.

I. DROGA KU SYNTEZIE

Główny nurt działalności naukowej Daniélou wiąże się z jego pracą w Instytucie Katolickim w Paryżu, gdzie w 1943 r. objął, po słynnym J. Lebretonie, katedrę historii początków chrześcijaństwa. Odtąd ta problematyka stanie się pasją jego życia. Prawie trzydziestoletni okres prowadzenia zajęć uniwersyteckich obfitował w bardzo liczne artykuły, rozprawy i podróże naukowe. W pierwszym okresie wyraźnie dominuje tematyka biblijna, zwłaszcza zaś studia z teologii biblijnej i z teorii sensów Pisma św. Uwieńczeniem tej tematyki są dwie książki: *Sacramentum Futuri* (Paris 1950) oraz *Biblie et liturgie* (Paris 1951), które ukazują jak głęboko pierwotne chrześcijaństwo żyje tajemnicami historii zbawienia; typologia jest właśnie teologiczną refleksją nad jednością ekonomii zbawczej Starego i Nowego Testamentu, która w sposób szczególny uobecnia się w liturgii i jest centralnym tematem katechezy wczesnochrześcijańskiej. Równocześnie publikuje Daniélou w ramach tej problematyki artykuły metodologiczne: o sensach Pisma św. w pierwotnej tradycji chrześcijańskiej oraz o typologii. W tym okresie rozpo-

¹ Dane biograficzne wraz z charakterystyką dorobku naukowego J. Daniélou zawierają następujące prace: P. Lebeau. *Jean Daniélou*. Paris 1967; *Jean Daniélou*. prac. zbior. Paris 1975; Cz. Bartnik. *Daniélou J. W: Encyklopedia Katolicka*. T. 3. Lublin 1979 kol. 1012-1013.

84/1371/d

296984 II

Ks. FRANCISZEK SZULC

ŹRÓDŁOWA DZIEJOWOŚĆ WIARY A HERMENEUTYKA TEOLOGICZNA

Wiara Kościoła ma bogate i złożone dzieje, które są przedmiotem współczesnych badań teologicznych. Zostały one przygotowane przez rozwój nauk historycznych, które począwszy od humanizmu, a zwłaszcza od XIX w., wywierają coraz większy wpływ na teologię. Proces ten trwa i w różnym stopniu obejmuje wszystkie niemal dyscypliny teologiczne oraz sposób ich uprawiania¹. O ile w pierwszej dekadzie XX w. chodziło o przyswojenie myśli chrześcijańskiej krytycznych metod historycznych, o tyle w okresie powojennym wzmaga się recepcja rozwiniętych metodologii nauk humanistycznych włącznie z różnymi odmianami hermeneutyki². W teologii katolickiej, zwłaszcza po Soborze Watykańskim II, sprzyjały temu powrót do źródeł oraz szerokie otwarcie się na nowsze kierunki filozoficzne. Pozwoliło to teologom dostrzec zupeł-

¹ W rezultacie wyodrębniła się i usamodzielniała nowa dyscyplina teologiczna: teologia historii — por. Cz. S. Bartnik, *Historia ludzka i Chrystus. Szkice z chrześcijańskiej wizji dziejów*, Katowice 1987; tenże, *Chrystus jako sens historii*, Wrocław 1987 (tamże bibliografia problematyki i wcześniejsze prace autora). Całą teologię zaczęto uprawiać historiozbowczo, ujmując ją syntetycznie jako historię zbawienia. Realizacją tego postulatu jest znany podręcznik dogmatyki: *Mysterium Salutis. Grundriss heilsgeschichtlicher Dogmatik*, hrsg. von J. Feiner, M. Lohrer, t. 1–5, Einsiedeln 1965–1976; por. też. Cz. S. Bartnik, *Myślenie historyczne w teologii*. „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” [dalej skrót: ZNKUL] 19 (1976), nr 2, s. 91–93; tenże, *Fakt historyczny w teologii chrześcijańskiej*, tamże, s. 23–35; J. Kudasiewicz, *Historia czy ekonomia zbawienia?*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” [dalej skrót: RTK] 28 (1981), z. 1, s. 87–102.

² Rozwój hermeneutyki dobrze omawiają następujące prace: G. Mussner, *Geschichte der Hermeneutik von Schleiermacher bis zur Gegenwart*, Freiburg 1970; *Hermeneutische Positionen*, hrsg. von H. Birus, Göttingen 1982; *Klassiker der Hermeneutik*, hrsg. von U. Nassen, München 1982; A. Bronk, *Rozumienie, dzieje, język. Filozoficzna hermeneutyka H. G. Gadamera*, Lublin 1982, s. 23–118. U nas najbardziej znana jest hermeneutyka P. Ricoeura, który rozwijał swój własny system myśli w znacznym stopniu niezależnie od filozofów niemieckich i z pewnym krytycznym dystansem wobec nich. Jego też hermeneutyka najbardziej nadaje się do przeniesienia na grunt teologii, por. P. Ricoeur, *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie*, oprac. S. Cichowicz, Warszawa 1975; M. Philibert, *Paul Ricoeur, czyli wolność na miarę nadziei*, przekł. zbior., Warszawa 1976. H. Seweryniak, *Spes quaerens intellectum. Espérance et compréhension dans l'herméneutique de Paul Ricoeur*. Roma 1984. Literatura na temat różnorodnych powiązań teologii z hermeneutyką oraz różnych orientacji epistemologicznych w samej hermeneutyce teologicznej (protestanckiej i katolickiej) jest ogromna i podają ją szczegółowo bieżące bibliografie teologiczne oraz liczne akta sympozjów hermeneutycznych, które organizował i wydał w Rzymie E. Castelli. W języku polskim dobrą orientację daje E. Florkowski, *Kierunki współczesnej hermeneutyki teologicznej*, „Analecta Cracoviensia” 5–6 (1973–74), s. 329–346.

Ks. Franciszek SZULC
(Katowice – Rybnik)

LA THÉOLOGIE JUDÉO-CHRÉTIENNE: L'ACTUALITÉ DE LA CONCEPTION DE JEAN DANIÉLOU ET L'ESSAI DE SON DÉVELOPPEMENT*

Le dernier demi-siècle a apporté un enrichissement immense de notre savoir sur les débuts du christianisme, surtout grâce à la publication des écrits de la communauté de Qumrân et de ceux de Nag Hammadi ainsi que par suite des découvertes archéologiques en Terre Sainte. L'un des plus célèbres théologiens du XXe siècle, un grand spécialiste des origines chrétiennes, Jean Daniélou (1905-1974), suivit régulièrement ces événements et en profita dans ses ouvrages scientifiques. Toute sa vie et toute son oeuvre scientifique constituent un excellent témoignage du dialogue chrétien avec le monde contemporain: avec différents courants intellectuels, différentes religions ou même différents milieux culturels. Le christianisme primitif fut toujours un point de repère de ses recherches scientifiques et une source d'inspirations de nombreuses activités pastorales et oecuméniques. C'est dans ce dernier domaine qu'il travailla avec une vraie passion en dévoilant surtout un enracinement profond du christianisme primitif dans le milieu culturel et religieux juif ce qu'il manifesta dans ses nombreuses publications¹.

* Dans cet article nous exposons les résultats des études présentés dans notre travail: *Struktura teologii judeo-chrześcijańskiej. Studium metodologiczne w świetle badań J. Daniélou*, wyd. WAM, Kraków 2005 (en polonais, la traduction française en préparation).

¹ Cf. ses publications: *Sacramentum futuri. Études sur les origines de la typologie biblique*, Paris 1950; *Qu'est-ce que la typologie?* in: *L'Ancien Testament et les chrétiens*, Paris 1951, 199-205; *Les manuscrits de la Mer Morte et les origines du christianisme*, Paris 1957; *Théologie du judéo-christianisme* (Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée 1), Tournai 1958, Paris 1991², trad. ital.: *La teologia del giudeo-christianesimo*. Introduzione all'edizione italiana L. Cirillo, trad. C. Prandi, Bologna 1974; trad. pol.: *Teologia judeo-chrześcijańska*, traduit S. Basista, Kraków 2002, rec. S. Longosz, VoxP 22 (2002) t. 42-43, 577-581; *Typologie*, DSp IV 132-138; *Les symboles chrétiens primitifs*, Paris 1961; *Des origines à la fin du troisième siècle*, in: *Nouvelle histoire de l'Eglise*, t 1: *Dès origines à saint Grégoire le Grand*, Paris 1963, 29-257; *Dialogue avec Isral*, Paris 1963; *Herméneutique judéo-chrétienne*, „Archivio di filosofia” 1-2 (1963) 255-261; *Das Judenchristentum und die Anfänge der Kirche* (Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein – Westfalen Geisteswissenschaften, Heft 121), Köln 1964; *Judéo-christianisme et gnose*, in: *Aspects du judéo-christianisme* (Colloque de Strasbourg 1964), Paris 1965, 139-166; *Études d'exégèse judéo-chrétienne*, Paris 1966; *Une vision nouvelle des origines chrétiennes: le judéo-christianisme*, „Études”

Ks. Franciszek SZULC
(Katowice – Rybnik)

LA THÉOLOGIE JUDÉO-CHRÉTIENNE DU FILS DE DIEU DANS LE *PASTEUR D'HERMAS* (SIM. V 2, 1 – 6, 7a)

Les nombreuses études consacrées à la christologie du *Pasteur* d'Hermas laissent jusqu'ici beaucoup de questions sans réponses. Parmi celles les plus fondamentales sont l'origine et la signification du titre de Fils de Dieu dans cette oeuvre. Le texte et le contenu du *Pasteur* possèdent une longue, comptant un siècle et demi, histoire d'interprétation, couronnée par des travaux récapitulants contemporains¹. Au centre des intérêts des chercheurs est la Sim V où l'auteur du *Pasteur* présenta sa propre conception théologique du Fils de Dieu. Elle était l'objet de nombreuses discussions polémiques au siècle dernier et reste toujours un défi difficile pour les investigateurs de la christologie primitive. Le but des pages qui suivent est d'étudier cette conception théologique d'Hermas en tenant compte des résultats déjà obtenus et de formuler la proposition de son interprétation.

1. Le contexte socio-religieux et historique de l'interprétation. Tout d'abord, il faut bien situer notre problème dans le pluralisme christologique dans le christianisme primitif sans oublier son arrière-plan vétérotestamentaire et judaïque. Avant tout, soulignons-le, c'est la foi en Jésus en tant que Fils de Dieu, déjà présente dans la prédication apostolique, est une pierre de touche de l'identité chrétienne. Et par conséquent, la théologie du Fils de Dieu est devenue le coeur de *la question christologique*. La théologie biblique du

¹ Cfr. *Der Hirt des Hermas*. Übersetzt und erklärt von N. Brox, Göttingen 1991; Ph. Henne, *La christologie chez Clément de Rome et dans le Pasteur d'Hermas*, Paris 1992; idem, *L'unité du Pasteur d'Hermas*, Paris 1992; R. Joly, *Le milieu complexe du „Pasteur d'Hermas”*, ANRW II 27/1 (1993) 524-551; J.Ch. Wilson, *Five Problems in the Interpretation of the Shepherd of Hermas*, Lewiston – New York 1995; M. Leutzsch, *Hirt des Hermas*, in: U.H.J. Körtner – M. Leutzsch, *Papiasfragmente. Hirt des Hermas*, Darmstadt 1998, 105-510; A. Schneider, „*Propter sanctam Ecclesiam suam*”. *Die Kirche als Geschöpf, Frau und Bau im Bussunterricht des Pastor Hermae*, Roma 1999; *Shepherd of Hermas. A Commentary* by C. Osiek, Minneapolis 1999. Nous appuyons nos études sur l'édition critique du texte et la traduction française de R. Joly (*Le Pasteur d'Hermas*, SCh 53bis, Paris 1968²) en les consultant constamment avec la dernière édition critique du texte de M. Leutzsch, (op. cit.).

Ks. Franciszek SZULC
(Katowice, UŚ)

LE FILS DE DIEU POUR LES JUDÉO-CHRÉTIENS : UNE PROPOSITION DANS LA SIM. V DU PASTEUR D'HERMAS

La plupart des études consacrées à la problématique christologique dans le *Pasteur* se concentraient surtout sur la Similitude (= Sim.) V. L'interprétation des idées théologiques contenues dans cette Similitude faisait l'objet des discussions polémiques au siècle dernier et reste toujours un défi pour les investigateurs de l'histoire de la christologie primitive. Nous cherchons ici à expliquer la genèse et à déterminer l'identité doctrinale de la conception du Fils de Dieu que l'auteur du *Pasteur* développa dans cette partie du texte¹.

Avec nos recherches, nous entrons dans une longue histoire d'interprétation de l'oeuvre d'Hermas. L'enseignement présent dans cet écrit a suscité beaucoup de questions très difficiles et souvent sans réponses satisfaisantes. Enumérons celles les plus importantes, d'après nous toujours actuelles et inspirantes : 1. A quelle source ou tradition puisa l'auteur ? 2. Dans quelles relations reste son enseignement par rapport au NT ? 3. Quelle est la tradition religieuse et théologique à laquelle appartient Hermas ? 4. Comment peut-on caractériser sa conscience religieuse et celle de ses coreligionnaires ? Est-il besoin de souligner l'importance des questions posées pour la compréhension des idées théologiques exprimées dans le *Pasteur* ? D'où elles dirigeront la suite de nos investigations ultérieures.

Le dernier demi-siècle a apporté un enrichissement immense de notre savoir sur les débuts du christianisme, surtout grâce à la publication des écrits de la communauté de Qumran et de ceux de Nag Hammadi, ainsi que par la reconsidération de la littérature rabbinique. Les travaux de nombreux savants ont abouti à un progrès considérable dans la connaissance des sources bibliques, de la littérature dite apocryphe et des oeuvres des *Pères Apostoliques*.

¹ Dans cette étude, nous élargissons nos recherches présentées déjà dans l'article : *La théologie judéo-chrétienne du Fils de Dieu dans le Pasteur d'Hermas (Sim. V 2, 1–6, 7a)*, VoxP 26 (2006) t. 49, 639-652. Nous appuyons nos études sur l'édition critique du texte et la traduction française de R. Joly, *Le Pasteur d'Hermas*, SCh 53 bis, Paris 1968², réimpression 1986, 1997 en les consultant constamment avec la dernière édition critique du texte de M. Leutzsch, *Hirt des Hermas*, in: U.H.J. Körtner – M. Leutzsch, *Papiasfragmente. Hirt des Hermas*, Darmstadt 1998, 105-510.

FRANCISZEK SZULC

SACRUM – CHRZEŚCIJAŃSTWO – TEATR

W mojej wypowiedzi pragnę nawiązać do nurtu metodologicznego naszej dyskusji i w tym zakresie zgłosić kilka postulatów. Korzystając z możliwości przedstawienia ich na piśmie, chciałbym nieco szerzej je omówić, zwłaszcza że niektóre z nich domagają się rozwinięcia oraz niezbędnych doprecyzowań. Kieruję się bowiem przekonaniem, że pogłębiona samoświadomość metodologiczna prowadzi do bardziej wartościowych rezultatów poznawczych. Apel o większą dyscyplinę metodologiczną był również zawarty w zadawanych pytaniach i ujawnionych niepokojach w trakcie dyskusji. Część z nich została wyraźnie sformułowana, do dalszych prowokuje treść referatów. Czym jest sacrum? W jaki sposób jest ono dla nas dostępne i jak można je badać? Czy wszystko jest lub może być święte? Jakie istnieją kryteria – o ile w ogóle takie są – pozwalające odróżnić sacrum od profanum? Czy sacrum odpowiada jakaś obiektywna rzeczywistość, a może jest ono tylko tworem naszych projekcji? Dlaczego tak się zdarza, że jakiś spektakl sakralny w intencjach twórcy nie jest taki w odbiorze? Czy sacrum może żyć poza religią?

Ten twórczy ferment problemów świadczy o wielkim zainteresowaniu tematyką sympozjum oraz o znacznym zaangażowaniu uczestników. Widocznie dała o sobie znać jakaś głębsza potrzeba człowieka. Jest ona również obecna w teatrze. Stąd rodzi się potrzeba myślenia o sacrum.

ISTOTNE ROZRÓŻNIENIE

Znakomite referaty pana doc. Byrskiego i pana dyr. Brauna ujawniły od razu dwie możliwe płaszczyzny rozważania fenomenu sacrum, a za-

Ks. Franciszek SZULC, *Syn Boży w „Pasterzu” Hermasa. Świadectwo chrystologii judeochrześcijańskiej. Studia Antiquitatis Christianae series nova 2, Katowice 2006, Księgarnia św. Jacka, ss. 198.*

Fascynującą bez wątpienia rzeczą jest poszukiwanie najstarszych pokładów jakiegoś zagadnienia oraz odkrywanie jego załączków i pierwszych sposobów jego formalnego wyrażania. Czyni to właśnie ks. dr Franciszek Szulc, który stawia sobie za zadanie odszukanie, w jakich kategoriach pojęciowych i językowych wyrażano wiarę w Jezusa jako Syna Bożego w najstarszej chrystologii judeochrześcijańskiej, obecnej w powstałym w 1. poł. II wieku wyjątkowo zagmatwanym myślowo i trudnym do interpretacji piśmie wczesnochrześcijańskim okresu Ojców Apostolskich *Pasterzu* Hermasa. W piśmie tym bowiem, zdaniem specjalistów, jest bardzo wyraźnie ukazana chrystologia judeochrześcijańska, a według naszego Autora zawiera ponadto „głębsze problemy dotąd nieujawnione, które nurtowały Hermasa i jego wspólnotę” (s. 14), zaś „w dotychczasowych publikacjach poświęconych bezpośrednio zawartej w nim chrystologii problem Syna Bożego nie został ani właściwie postawiony, ani wystarczająco wyjaśniony, natomiast w opracowaniach syntetycznych tego pisma problem ten nie został nawet zauważony” (s. 15). Analizując zaś nauczanie o Synu Bożym w *Pasterzu* Hermasa ks. dr F. Szulc chce również odpowiedzieć na cztery zasadnicze pytania: 1. z jakich źródeł inspiracji korzystał autor tego pisma; 2. w jakiej relacji pozostaje jego nauczanie do pism Nowego Testamentu; 3. w jakim stopniu na jego nauczanie wpłynął ówczesny kontekst historyczno-kulturowy; oraz 4. w czym wyraziła się własna twórczość Hermasa i jak należy oceniać jej wartość (s. 15), co zdaniem naszego Badacza da się sprowadzić do dwóch głównych zadań: rekonstrukcji najstarszej teologii Syna Bożego oraz wyjaśnienia genezy i charakteru Hermasowej koncepcji teologicznej.

Do rozwiązania tak określonego problemu, opracowanego w prezentowanej książce pt. *Syn Boży w „Pasterzu” Hermasa. Świadectwo chrystologii judeochrześcijańskiej* przygotowywał się nasz Autor poprzez swoje wcześniejsze

OBRAZ BOGA W LITERATURZE

(Projekt badań)

Dla teologa literatura jest przede wszystkim niezwykle cennym „miejscem teologicznym”. W niej bowiem wyraża się nie tylko duch czasu, którego jest świadkiem, ale również przekazuje ona niezwykle bogate doświadczenie wiary, której inspiracja powołała do życia wiele dzieł literackich¹. W płaszczyźnie metodologicznej o wzajemnych relacjach teologii i literatury napisano już sporo, ale jeszcze więcej pozostało do zrobienia — i dla teologów i dla teoretyków literatury. Interesujących i ważnych tematów jest wiele. Można by je ująć w cztery bloki tematyczne: obraz Boga, obraz Chrystusa, obraz człowieka, obraz świata. Terenem badań może być w równej mierze literatura polska i światowa, a w przekroju historycznym zarówno literatura współczesna, jak i dawniejsza.

Chciałbym przedstawić w niniejszym opracowaniu projekt badań obrazu Boga w literaturze. Szczególnie będzie chodziło o wskazanie założeń metodologicznych oraz o skonstruowanie odpowiedniego kwestionariusza do tychże badań. A trzeba zaraz na wstępie zaznaczyć, że będą one bardzo wymagające. Zwłaszcza w wypadku pisania prac naukowych z zakresu teologii badania obrazu Boga w literaturze wymagają w równym stopniu wysokiej kompetencji w dziedzinie metodologii badań literackich, co gruntownej znajomości filozoficzno-teologicznej problematyki Boga. Jeżeli chodzi o znawców literatury, to z pewnością będą oni za-

¹ Por. S. Sawicki, *Z pogranicza literatury i religii*, (Szkice), Lublin 1978; *Inspiracje religijne w literaturze* (red. A. Merdas), Warszawa 1983; K. Bukowski, *Biblia a literatura polska. Antologia*, Warszawa 1984; I. Sławińska, *Inspiracja chrześcijańska w literaturze polskiej*, Znak 39 (1984) 435—353; *Wpływ Biblii na literaturę polską* (prac. zbior.), Kraków 1985; *Biblia a literatura* (red. S. Sawicki i J. Gotfryd), Lublin 1986; S. Sawicki, *Chrześcijańskie wartości poezji Norwida*, Lublin 1986. O literaturze jako „miejscu teologicznym” piszą: A. Dunajski, *Literatura piękna jako „locus theologicus”*, *Studia Pelplińskie* 12 (1981) — 105—124; tenże, *Norwid — teolog?*, *Przegląd Powszechny* 99 (1982) nr 5, s. 153—162; tenże, *Chrześcijańska interpretacja dziejów w pismach Cypriana Norwida*, Lublin 1985 (zwl. ss. 50—79); cały numer 115 *Concilium* z 1976 r. pt.: *Théologie et littérature*; E. J. Krzywón, *Wiedza o literaturze a teologia*, *Życie i Myśl* 7/8 (1977) 125—133; W. A. Kort, *Literatur und Theologie*, *Stimmen der Zeit* 112 (1987) 93—104.

KS. FRANCISZEK SZULC

WPROWADZENIE DO TEOLOGII DIALOGU KARDYNAŁA KAROLA WOJTYŁY

W okresie trwania Soboru Watykańskiego II, a zwłaszcza po zakończeniu jego prac, jednym z najbardziej dyskutowanych tematów w literaturze teologicznej był dialog. Stał się on zresztą hasłem wywoławczym posoborowej odnowy oraz wyznacznikiem głębokich przemian, jakie dokonały się w życiu Kościoła w ostatnim okresie¹. Świadkiem i współtwórcą tych przemian był kard. Karol Wojtyła. Znalazło to żywe odbicie w jego twórczości teologicznej, a zwłaszcza w teologii dialogu, którą rozwijał w ścisłym powiązaniu z teologiczną refleksją o wierze i z problematyką eklezjologiczną. To zagadnienie, dotąd zupełnie nie podejmowane, domaga się szerszego opracowania monograficznego, które objęłoby całościowo kształt dociekań kard. Wojtyły na temat dialogu. Tak rozumiane studium byłoby pewnym uwieńczeniem licznych już opracowań, dotyczących głównie myśli etycznej i personalizmu². Z drugiej zaś strony stanowiłoby ich niezbędne dopełnienie. W niniejszym artykule podejmujemy problem inspiracji, genezy oraz ogólnej struktury teologii dialogu kard. Wojtyły.

Podjmując problematykę dialogu i sięgając przy tym do dorobku naukowego kard. Wojtyły, spodziewamy się, przynajmniej w jakimś stopniu, przywrócić samemu słowu „dialog” nie tylko właściwą treść, ale również należne mu miejsce w myśleniu chrześcijańskim. Wprawdzie świadomość potrzeby dialogu jako niezastąpionego środka rozwiązywania sytuacji konfliktowych stała się niemal powszechna, to jednak samo znaczenie tego terminu uległo w znacznej mierze zbanalizowaniu. Nadużywano go w żargonie politycznym i w języku kościelnym. Stąd różnorodne deklaracje o dialogu budzą raczej nieufność niż zainteresowanie. W zbiorowej świadomości dialog objęła postępująca dewaluacja. A przecież nie

¹ Por. J. F. Six, *Od „Syllabusa” do dialogu*. Warszawa 1972.

² Por. „*Analecta Cracoviensia*” 5-6:1973-1974 s. 49-241; M. Filipiak, A. Szostek, *Bibliografia prac naukowych Kardynała Karola Wojtyły*, II: *Opracowania*. „*Zeszyty Naukowe KUL*” 22:1979 nr 1-3 s. 168-170 oraz tamże zamieszczone artykuły.

Athanasius SCHNEIDER, „*Propter sanctam ecclesiam suam*”. *Die Kirche als Geschöpf, Frau und Bau im Bussunterricht des „Pastor” Hermas*, *Studia Ephemeridis „Augustinianum”* 67, Roma 1999, *Institutum Patristicum Augustinianum*, ss. 590.

Z Przedmowy (*Vorwort*, s. 9) dowiadujemy się, że recenzowana tutaj praca została przedstawiona w maju 1997 r. jako rozprawa doktorska w Instytucie Patrystycznym „Augustinianum” w Rzymie. We Wprowadzeniu (*Einleitung*, s. 14-34) Autor postawił sobie za cel gruntowną analizę „trzech wielkich symboli Kościoła (stworzenie, niewiasta, budowla)” w *Pasterzu* Hermasa. Bezpośrednim przedmiotem badań (s. 29) uczynił A. Schneider bardzo bogaty materiał leksykalny będący w służbie symboliki eklezjologicznej Hermasa. W tak zakreślonym projekcie badawczym wspomniany Autor nie zamierzał ograniczyć

metodologiczno-problemowa jest inna niż dwóch poprzednich części. Należało bowiem wyjść poza dane tekstowe i skonfrontować je z dostępnymi danymi historycznymi znanymi z innych źródeł. Z tego względu ta część rozprawy z pewnością zainteresuje nie tylko teologów, ale również historyków pierwotnego Kościoła, a zgromadzony materiał jest naprawdę bardzo bogaty i to w oparciu o najnowszą literaturę przedmiotu. Bardzo skrótowo można go przedstawić w postaci czterech bloków tematycznych: 1. prześladowania i apostazje, 2. *lapsi* i *poenitentia secunda*, 3. ortodoksja i herezja, 4. urzędy i funkcje w Kościele. W każdym z nich odnajdziemy z pewnością wiele nowych informacji. Dodajmy do tego, że umieszczona na końcu Bibliografia (s. 485-540) gromadzi imponującą ilość pozycji nie tylko na temat *Pasterza* (uwzględnia również publikacje polskie), ale również obejmuje cały kontekst kulturowo-religijny tego dzieła.

Rozprawa A. Schneidera jest wybitnym osiągnięciem nie tylko w zakresie badań nad *Pasterzem Hermasa* – którego odtąd będziemy czytać *sub specie ecclesiae* – ale wydatnie ubogaca naszą wiedzę o pierwotnym chrześcijaństwie. Dlatego już posiada bardzo wysoką rangę w ocenach i trwałe miejsce w nauce.

Ks. Franciszek Szulc – Katowice

I-IV Hermas używa określeń „Imię Boga”, „Imię Pana” w typowo żydowskim „znaczeniu, a w *Sim IX* posługuje się formułą „Imię Syna Bożego” lub „Imię” w znaczeniu przez siebie ustalonym, w odróżnieniu jednak od Nowego Testamentu, gdzie „Imię” łączy się najczęściej z imieniem własnym (Jezus), to w *Pasterzu* wskazuje Ono na pełnione przez Syna Bożego funkcje, służąc przy tym do charakteryzowania różnych postaw wiernych wobec Niego. „Imię” w *Pasterzu* jest często używane jako hipostaza Syna Bożego, a Jego imię własne pozostaje zakryte, podobnie jak w tradycji żydowskiej. „Przyjąć” Imię Syna Bożego jest synonimem chrztu, a „nosić” Imię oznacza przyjąć i realizować wszystkie wymagania etyczne, stawiane przez wiarę. Wiele miejsca poświęcił Hermas cierpiącym z powodu Imienia, zarówno męczennikom przebywającym w chwale, jak i aktualnym członkom wspólnoty kościelnej. Najważniejszym zadaniem apostołów było głoszenie Imienia Syna Bożego, które daje życie i zapewnia zbawienie. Streszczone wyżej krótko myśli o Imieniu Syna Bożego pozwalają naszemu Autorowi stwierdzić, że „Hermas stworzył najbardziej oryginalną i rozwiniętą teologię Imienia Syna Bożego w pierwotnym chrześcijaństwie” (s. 176). Ja zaś ze swej strony uważam, a zapewne niejedyn badacz teologii Imienia Bożego zgodzi się ze mną, że powyższe uwagi ks. dra F. Szulca o Imieniu Syna Bożego w *Pasterzu* Hermasa stanowią oryginalny, ważny i cenny przyczynek do studiów nad teologią Imienia Bożego w patrystyce.

Jeśli zaś chodzi o całość nauki o Synu Bożym w *Pasterzu* Hermasa, to ks. dr F. Szulc stwierdza, że ma ona charakter judeochrześcijański, ale jego autor nie bazuje całkowicie na chrystologii judeochrześcijańskiej (angelomorficznej, pneumatologicznej, nomologicznej i onomatologicznej), ale tylko twórczo ją wykorzystuje do własnej syntezy teologicznej tworząc taką naukę o Synu Bożym, jaką mogli zrozumieć i akceptować zarówno Żydzi, jak i chrześcijanie tamtych czasów: i to było jego najważniejszym osiągnięciem.

Spoglądając całościowo na rozprawę habilitacyjną ks. dra F. Szulca trzeba stwierdzić, że jest ona metodologicznie wyjątkowo starannie dopracowana, o jasnej i przejrzystej strukturze, prawie że bez błędów literowych (znalazłem tylko kilka np. s. 15, n. 9: „Bibel und Chritologie” zamiast: Christologie; s. 59, n. 149: „Shephard of Hermas: A Cose for a multiple” zamiast: Case for a multiple; s. 73 drugi cytat od góry: $\kappa\acute{o}\sigma\mu\omicron\sigma$ zamiast: $\kappa\acute{o}\sigma\mu\omicron\varsigma$; s. 139, n. 64: „Die Pneumatologie des Hiten” zamiast: Hirten), ze znakomicie dopracowanymi przypisami, w których do własnych wyników dołącza odpowiednio dobraną przeważnie obcojęzyczną literaturę, z uzasadnionymi poprawkami polskich (zwłaszcza A. Świderkówny) lub obcych przekładów źródeł (np. s. 83, n. 54; s. 34, n. 56; ss. 105-106, n. 114), z odważnymi krytycznymi, ale uzasadnionymi ocenami poglądów nawet wielkich badaczy (np. J. Daniélou), z częstym przytaczaniem źródeł w ich greckim języku oryginalnym i ze znakomicie przeprowadzanymi ich analizami.